

När Digerdöden kom till Europa

Rik på lärdomar är Rosemary Horrox' dokumentation av pestens ankomst till Europa. Olav Wiström anmäler.

Att islänningarna kallar sitt brännvin för Svarta döden är ett utslag av samma sorts skämtlynnelse som florentinerna gav prov på när Digerdöden hemsökte staden. Folk slutade gråta vid begravningar – om de gick på några – och gav galghumorn fritt utlopp. Inget ovanligt fenomen, detta, människans tillgriper skämtet när inga utvägar står till buds.

Saklitteratur

The Black Death
Källorna utgivna
av Rosemary Horrox
Manchester Medieval Source series
Manchester University Press

Rosemary Horrox har i sin bok *The Black Death* sammanställt ett stort antal krönikor, brev, predikningar, medicinska rapporter och vittnesmål från Digerdödens tid. Den härjade som värst 1348-1350. Uppgifterna har hon sedan kommenterat, pestens sociala och psykologiska implikationer är av största intresse. Huizinga säger i en berömd passage:

Så våldsamt och brokigt var livet, att luften av blod ständigt blandades med rosendoft. Tidens människor pendlade mellan skräckens för helvetet och den barnsligaste glädje, mellan grymhet och ömhet, mellan kär asketsm och måttlös böjelse för denna världens fröjder.

Farsoten började i Centralasien 1331-32 och spred sig söderut till Kina och Indien samt västerut till Persien. Den nådde södra Ryssland 1345-46 och rörde sig sedan snabbt längs de stora handelsvägarna. Från Genuas handelsstationer vid Svarta havet nådde den Konstantinopel 1347 och de flyende genovesarna förde smittan med sig hem till Italien. Därifrån fördes den till de övriga Medelhavslanderna, norrut över Alperna, från Gascogne till England 1348, från London till Bergen 1349.

Hur uppstod pesten? Bacillen *Yersinia pestis* angriper i första hand gnagare. Den överförs till människor genom att blodsugande insekter söker ny föda på människans hud, i synnerhet loppor. I takt

med att gnagarpopulationen tunnas ut kräver lopporna nya värd-djur. Normalt överförs sjukdomen sällan från gnagare till människa. När smittade djur på 1300-talet flyttade sig allt närmare bebyggda trakter blev sjukdomen endemisk inom den lokala råttpopulationen. Lopporna gjorde sedan sitt och överförde pesten till människorna.

Om syndaböcker kunde uppbringas blev pesten mer hanterlig. Ty det som människor orsakat kan människor också avhjälpa.

Bacillerna sprider sig via det lymfatiske systemet till närmaste lymfkörtel där de förökar sig och bildar kolonier – ett bett på benet och svullnaden kommer i ljumsken. Tre till fyra dagar senare når bacillerna blodbanorna, smittan sprider sig till andra organ, i första hand mjälten och lungorna. Men smittan kan även överföras genom luften, via en hostande granne vars lungor är angripna. Då går det fort. Hosta och andningssvårigheter är de första symtömen, så riklig blodhosta och tilltagande syrebrist och slutligen angrepp på hjärtat. Den smittade dör inom två dagar.

Mest skräckinjagande var att människor visste att farsoten var på väg. De varnades i god tid, kände till dödligheten men visste inte vad de skulle göra och gjorde därför ingenting. De blundade med båda ögonen och när Digerdöden väl anslände fick de snart blunda för gott.

Flammade upp igen

Pesten flammade upp på nytt under 1400- och 1500-talen och särskilt svår var epidemin 1545-46. Mortaliteten nådde dock aldrig 1348-49 års nivåer, då hälften av Englands befolkning strök med.

Samtidens kommentatorer var nästan mangrant överens om att pesten var sänd av Gud. Mänskligheten måste straffas för sin syndfullhet, skrämmas till ånger och bot och ett bättre leverne. Påven förklarade året 1350 för jubelår och annonserade att en pilgrimsfärd till Roms kyrkor gav penitenterna full avlösning för fädernas synder.

I åtskilliga italienska städer bildades brödraskap med syftet att vårda och begrava pestens offer.

Dödsdansen. Benranglet bjuder upp – en man försöker gå emellan. Detalj ur träsnitt av Hans Holbein d y, cirka 1540.

Verksamheten tjänade två ändamål. Dels var den ett memento för räddhågsna människor som skydde de döende och döda, dels var den en botgörings- och självbestraffningsakt.

En mer spektakulär förm av självbestraffning praktiserades av flagellanterna som i skaror drog fram längs vägarna. Högst sjungande *Siabab Mater* piskade de sina ryggar med hullingferödda järngissel. Det opropotionerligt stora antalet döda barn sades, ämningstone i predikningar, vara ett straff för att barnen varit olydiga. Oftast hänvisades dock till att tiden var depraverad i största allmänhet. De sista dagarnas bibliska kronologi kunde återopas utan minsta försening. Antikrist var i antågande, ja i Rom cirkulerade rykten om att han redan var född: gossebarnet var tio år redan 1349.

Dyra dofter mot pesten

Vetenskapsmän angav att pesten orsakades av luftförorening, vad de kallade giftiga dunster. Folk rekommenderades att omge sig med angenäma dofter i förebyggande syfte. Brända kryddor och träslag som avger aromatisk rök, valdoftande örter under näsan utomhus. Undvik fysiska aktiviteter som hettar huden och öppnar porerna. Låt bli att bada, undvik samlag, avhåll er från överdrivet ätande och drickande.

Täck för de goda råden, sade man i Florens. Vi säger i stället *carpe diem*, vi förlustar oss och njuter medan tid är – Boëccios

Decamerone speglar vederhäftigt det synsättet. År 1345 stod planeterna Jupiter, Mars och Saturnus på linje från jorden sett, i konjunktion. Högvisligt sak, astrologerna gnuggade händerna. I denna gynnsamma konjunktion ingick den gynnsammaste av planeterna (Jupiter) och de två onda (Mars och Saturnus). Före Digerdöden menade merparten av astrologerna att Jupiter skulle dominera. Efter Digerdöden skyllde de flesta på elakingarna Mars och Saturnus.

En vida spridd föreställning var också att pesten kunde överföras av för livlig fantasi, man kunde dra på sig pesten bara genom att tänka på den.

Flykten som räddning

Säkraste räddningen var emellertid flykt. Skickliga doktorer angav tre gyllene regler. Försvinn snabbt, åk långt bort och ha inte bråttom hem igen. Få kunde fly, de flesta stod hjälplösa. Därav kanske förklaringen att pesten orsakats av mäskligt handlande. Om syndaböcker kunde uppbringas blev pesten mer hanterlig. Ty det som människor orsakat kan människor också avhjälpa. I den panik som rädde fördes känslorna upp till kokpunkten. Anklagelser riktades mot alla främmande, utlänningar, vagabonder och fattiga jagades på flykt.

Värst drabbades judarna. Lokala myndigheter utbytte erfarenheter om judiska sammansvärningar i sina respektive distrikt. Under tortyr hade otaliga judar erkänt att de

Böld skärs. Förfarandet anses numera inte tillrädligt. Träsnitt från 1400-talet.

Döden i Florens

I Herrens år 1348 inträffade i Florens, den förnämsta staden i hela Italien, en förskräcklig pest... Den hade brutit ut några år tidigare i Österlandet och efter att ha färdats från plats till plats och ödelagt allt på sin väg drabbade den slutligen Väst-erlandet... Till skillnad från i Öst, där plötsligt näsblod varslade om en förestående död, så visade sig här bölder i ljumske och armhålor, en del stora som äpplen, andra som ägg. Efteråt slog det upp blå fläckar över större delen av kroppen... För att bota sjukdomen förslog varken läkare eller läkemedel, om det nu berodde på att sjukdomen i sig var dödlig eller att läkarna, vars antal späddes på av kvackare och kloka gumnor, varken förmådde finna orsak eller bot. Få klarade sig. De sjuka dog vanligen feberfria på tredje dagen... Farsoten spred sig från dag till dag genom överföring från de sjuka till de friska. Man behövde inte prata med eller ens komma nära de sjuka, det räckte med att vidröra deras kläder eller något de tagit i...

– Ur prologen till Boëccios *Decamerone*

förgiftat källor och brunnar – en anklagelse som visserligen också riktades mot andra utanförstående i samhället under hela medeltiden, men judarna uppfattades som roten till det onda. I Köln brändes samtliga judar, över hela Europa slaktades tusenden och åter tusenden. Säckvis med gift hade de spritt i källorna, dessa Kristi fiender måste mördas innan Människosonen kunde återkomma i all sin härlighet. Gud, hämnaren, låte inte judarnas ondska passera ostraffat, ropade hyggligt folk. Också judarnas försvarare måste utplånas! Det skrämmer mest i Rosemary Horrox' bok.

Jag vill avsluta med att citera ur ett brev från en gråtande Petrarca – han sörjde begåvningen Paganino da Milano som redan i tretioårsåldern lovat att bli en ny Sokrates:

Gå, dödliga! Svetta, flämta, släpa, jaga över land och vatten för att samla skatter som ni inte kan behålla, ära som förgår. Vi lever sovande, ära handlingar är drömmar. Blott döden häver sömnen och väcker oss ur drömmandet. Jag önskar att jag väkna innan dess.

OLAV WISTRÖM

Syndaböcker. Tyska judar bränns i en grop, 1348. Etsning från slutet av, 1400-talet.